

Dragoljub Petrović
Filozofski fakultet, Novi Sad

IZ PROBLEMATIKE SEVEROZAPADNIH IJEKAVSKO-ŠTOKAVSKIH GOVORA

Današnji razmeštaj ijekavskih govora istočnohercegovačkog tipa, sa često nejasnim granicama i iskidanim geografskim kontinuitetom, posledica je viševekovnog premeštanja stanovništva od jugoistoka prema severozapadu. Ti su pokreti bili naročito snažni od početka XVI do početka XVIII veka (mada se njihovo relativno smirivanje može pratiti i ceo vek posle toga), a doneli su najdramatičnije promene i u strukturi stanovništva i u rasporedu dijalekata na zapadnijim prostorima našega jezika. Pred migracionim talasima koji su permanentno pristizali od jugoistoka iskidane su ili potpuno zatrvene mnoge stare izoglose, a iz nekih oblasti temeljito je iseljeno staro stanovništvo i smenjeno novim, pokatkad čak i iz vrlo udaljenih oblasti ijekavskog jugoistoka.¹ Rekonstrukcija predmigracione slike naših zapadnih oblasti time se višestruko komplikuje i o elementima za njeno čvršće zasnivanje još uvek je prilično teško govoriti. I to iz više razloga, od kojih u ovom času izdvajam tri: (1) na našim dijalektološkim kartama još uvek se nalazi dosta belina i nije izvesno kada će one biti uklonjene;² (2) i u onim oblastima koje su temeljitije istraživane - još uvek se vrlo malo zna o leksičkoj strukturi svake od njih, iako se, mislim, teško može poreći činjenica da se upravo u tome domenu jezičke strukture mogu tražiti i najbrojniji i najčvršći oslonci za rekonstrukciju; (3) istraživanje i analiza lingvističkih fakata bez potpunijeg uvida u bitne etnografske činjenice - posao je koji i na, naizgled, najčvršće zasnovanim zaključcima može ostaviti senke nesigurnosti.

Pominjem ove detalje zbog toga što mi se čini da će do njihovog uklanjanja takve senke pratiti mnoge naše sudove o problemima formiranja današnjeg dijalekatskog mozaika na prostorima severozapadne štokavštine u celini, kao i njene kontakte sa čakavštinom i kajkavštinom posebno. U svemu tome može se, naime, kao manje sporna prihvatiti činjenica da je granica između istočne i zapadne štokavštine, u grubim linijama, mogla ići pravcem Bosna - Neretva, kao i to da su njene severnije oblasti mogle biti šćakavske (nasuprot južnim štakavskim), ali se iz toga još uvek ne mogu ni naznačiti, a kamoli definitivnije odrediti, njene dodirne tačke sa čakavskim (i kajkavskim) pojasom. Kompaktni ijekavski govori istočnohercegovačkog tipa u zapadnoj Bosni, severnoj Dalmaciji, Lici (sa delovima Gorskog kotara), Kordunu i Baniji potpuno, ili bar u velikoj meri, zatamnili su sve stare izoglose na koje bi zasad pouzdanije mogli ukazivati uglavnom samo posredni podaci (čija je vrednost ograničena samim tim što su posredni), a ni njih, na žalost, nemamo toliko koliko bi ih bilo neophodno da bi se u njih manje sumnjalo. Na drugoj strani, ijekavskošćakavski govori istočne Bosne (čija kompaktnost još nije sasvim jasna), kao i ikavskošćakavski zapadnobosanski (čija je kompaktnost još neizrazitija a, uz to, u velikoj meri i recentna³) pružaju mogućnost za prilično nejednak izbor osobina kojima bi se mogao uspostaviti oštriji kontrast prema novoštokavskim ijekavskim govovima i na jugoistoku i na severozapadu. Istočnobosanska akcentuacija samo u jednom detalju, recimo, može se smatrati arhaičnijom od prilika u nekim zetskim govovima - u tragovima metatonijskog akuta - dok je u drugim elementima akcenatske strukture arhaizam na strani ovih drugih.

Seriju diskriminiranih između istočnohercegovačkih govora na jugoistoku i onih na severozapadu prvi je naznačio P. Ivić⁴, njegov spisak kasnije je znatno proširio D. Brozović⁵, a u vezi sa zmi-janjskim govorom i njegovim odnosom prema jugoistočnim oblastima pomenuo sam i ja nekoliko oštrijih razlika⁶. Prema Brozovićevoj analizi ovih odnosa, a on operiše sa 24 tačke razlika, severozapadni ijekavski govori slažu se praktično u svim pojedinostima (osim, razume se, u refleksu jata) sa ikavcima (i štakavcima i šćakavcima), istočnobosanski šćakavski poklapa se u 15 osobina sa SZ ijekavskim, u 5 osobina povezuje se sa JI ijekavskim, a u 4 osobine suprotstavlja se i jednoj i drugoj ijekavskoj zoni.

Osmotre li se, međutim, поближе, ove diskriminante (kao i mnoge druge koje bi im se, eventualno, u ovom času mogle priključiti), pokazuju se kao prilično raznorodne i po svom teritorijalnom rasporedu i po svom lingvističkom značaju i otuda će se vrednost nekih od njih u priličnoj meri relativizovati. Pominjem između njih sledeće:

a) Takav je slučaj sa refleskom jata, za koji je rečeno da je na severozapadu "češće jednosložen", a na jugoistoku "češće dvosložen". Novija ispitivanja pokazala su, međutim, da je dvosložni refleks toga staroga glasa dominantan i u najvećem delu zapadne Bosne, u Baniji i znatnom delu Korduna, a da je, manje ili više dosledno, jednosložan u zapadnom i južnom delu Korduna, u Gorskom kotaru, Lici, severnoj Dalmaciji i, izgleda, u njenom neposrednom susedstvu u Bosanskoj krajini.

b) Vokalske redukcije takođe su jedna od pojava koje se u prilično naglašenoj meri sreću i u nekim jugoistočnim govorima (npr. u Pivi i Drobnojaku), nema ih u delovima Like, a u Baniji i Kordunu manje su izrazite nego u zapadnoj Bosni.

v) Akcenat ž. i sr. roda prideva tipa *bistra*, *bistro* često se sreće i u jugoistočnim govorima (Rovca, Morača).

g) Uzlazni akcenti ispred infinitivnog nastavka obični su i u zapadnoj Bosni, Lici, Baniji i Kordunu (*dovèsti*, *ispèći*, *istrésti*), a otuda je finalni akcenat običniji i u oblicima radnog prideva (*ispèkla*, *istrésla*).

Većina ovih i ovakvih osobina, s izuzetkom možda one prve, po svojoj lingvističkoj "težini" mogla bi se u spisku razlika između pominjanih zona istočnohercegovačkog dijalekta naći jedino u slučaju kad bismo bili sigurni da ne iskaču iz snopa onih drugih, strukturalno mnogo značajnijih. U prilikama kada nam nedostaje uvid i u inventar krupnih fakata, ne čini mi se uputnim insistirati ni na sitnim distribucionim detaljima, koji, uz sve ostalo, mogu biti uvedeni u raznovrsnu i ne uvek predvidljivu igru analogija i pojavljivati se u neograničenom broju varijacija. Takav je, recimo, i slučaj s akcentom trpnog prideva I vrste tipa *izjèden*, *oprèden* (što je označeno kao obeležje severozapadnih ijekavskih govora), nasuprot *izjeden*, *òpreden* (što je karakteristika našega ijekavskog jugoistoka). U takvu se šemu, međutim, ne uklapaju ni zapadnobosansko *pòjeden*, ni ličko *pòsjeđen*, ni pješivačko *oprèdèna*, *otrèšèno* - da se druge pojedinosti ovde i ne pominju.

Među onim pojavama koje se tiču strukture naših dveju zona istočnohercegovačkih govora kao važne diskriminante mogle bi se izdvojiti sledeće:

1) Arhaični pluralski nastavci kod imenica, u većoj ili manjoj meri, obeležje su većine severozapadnih ijekavskih govora. Tako je, na primer, u zapadnoj Bosni u Dpl I deklinacije relativno često *-om* (*kòscom*, *kýmkom*), u Ipl sporadično se sreće i *-i* (*s tije kòsci*), a veoma je frekventno *-ije* u Lpl (u *gradòvije*, *po kurùzije*); arhaični su i odgovarajući oblici kod imenica druge deklinacije, pri čemu se *-ami*, osim u instrumentalu, sreće i u dativu i lokativu (*dòlazē kùćami*, *po báščami*), a u lokativu vrlo je frekventan i nastavak *-a* (*ù kuća*). U tom pogledu slične su prilike i u govorima severne Dalmacije, Like, Gorskog kotara, Korduna i (nešto manje izrazito) Banije. Dodamo li svemu tome i fakat da se sporadično u tim govorima sreće Gpl sa nastavkom *-ø*, da su u pokojem govoru sačuvani i tragovi dvojine (*nà nogū* i *nà rukū*, *okò rogū*), da su u D-I-Lpl ličnih zamenica 1. i 2. lica česti oblici *nāmi*, *vāmi* - pokazalo se da se ukupnošću svih tih osobina SZ govori oštro suprotstavljaju onima na JI i da se istovremeno približavaju, recimo, arhaičnijim govorima središnje Bosne.

2) Odsustvo imperfekta na SZ predstavlja nesumnjivo krupan kontrast širokoj rasprostranjenosti te forme na JI.

3) Istoga je ranga i prisustvo potencijala II koji je na SZ poznat u mnogim govorima, a na JI nije zabeležen.

4) Na SZ dosledan je uglavnom nastavak *-i* u Isg III deklinacije, dok je na JI, prema sadašnjem poznavanju fakata, običnije *-(j)u*.

5) Narativni infinitiv na SZ frekventan je možda isto onoliko koliko i na JI narativni imperativ.

Ovome spisku mogli bismo dodati i nekoliko drugih pojedinosti (na SZ - *Đuro* / *Đurē*, na JI - *Đuro* / *Đura*; prisustvo enklitika *ni*, *vi* - *ne*, *ve* na JI - što nije poznato na SZ; formant *-it* u trpnom pridevu glagola VII Beličeve vrste na SZ - nasuprot *-(j)en* na JI, akcenat prezenta *čitāmo* / *čitámo*, možda i bezličnu konstrukciju tipa *odvēlo ga* itd.), ali neka i ovo bude dovoljno za nekoliko opštijih opservacija o problemu koji nas interesuje.

Na osnovu izloženih činjenica mogao bi se na prvi pogled nametnuti zaključak da se dve velike aree istočnohercegovačkih govora međusobno razlikuju serijom krupnih osobina, a povezuju sitnijim distribucionim pojedinostima, pri čemu se ijekavski severozapad može uklopiti i u celinu zapadne štokavštine uopšte. Takav zaključak, međutim, ne može se lako dovesti u sklad sa govornom realnošću zona koje su u pitanju a, uz to, ni sa nekim bitnim istorijskim faktima. Migracije stanovništva od JI prema SZ pokrenute su, naime, još u vreme kada mnoge tendencije koje su odredile kasniju fizionomiju novoštokavštine nisu bile potpuno prevrele ni u svojim žarišnim oblastima. Kasnije seobe, vrlo snažne i heterohrone, iz raznih pravaca ali uvek preko oblasti koje su sačuvale više arhaičnih elemenata u svojoj strukturi, morale su uticati na to da se formira mozaik govora sa rasporedom osobina čija se unutrašnja logika, uz sadašnje poznavanje fakata, ne može potpuno razumeti. Može se, pri tom, pomišljati i na mogućnost da su zone sa dominantno dvosložnim refleksom jata naseljavane "severozapadnim putem, dolinama reke Drine i Bosne, pa odatle severnobosanskim pobrđem i dolinama Lašve i Usore"⁷ prema Bosanskoj krajini. Tako bi se, verujem, makar donekle mogao objasniti *ijekavizam* u severnijim oblastima Bosanske krajine i Banije, a otuda i zapadne i centralne Slavonije, nasuprot *jekavizmu* severne Dalmacije, Like i susednih oblasti. Česte smene stanovništva u Bosanskoj krajini, od kojih je delimično bilo izuzeto jedino Zmijanje, mogle su uticati na postepeno zatiranje arhaičnijih crta i njihovo proređivanje i u susednim delovima zapadne Slavonije i Banije. Na drugoj strani, u zoni severne Dalmacije i Like (sa delovima Gorskog kotara i jugozapadnom ivicom Korduna) *jekavizam* je mogao imati duži razvojni kontinuitet, koji nije bio narušavan *ijekavskim* nanosima, a neposredno čakavsko susedstvo na jugu i zapadu i jednako arhaično susedstvo jugozapadnih delova Bosanske krajine favorizovalo je čuvanje arhaičnijih padežnih formi i dovelo do razvoja pokoje specifične osobine. Sistematski opisi tih govora zasad nedostaju i mi, na žalost, ne možemo dati iscrpniji spisak takvih inovacija, ali jedna je nesumnjiva upravo za tu zonu: zatvaranje vokala *o* uz nazalne sonante (*kūn, nūs, mùtika*).

Toliko - uz još jednu napomenu: fragmentarnost lingvističkih i, najčešće, potpuno odsustvo etnografskih činjenica osuđuju mnoga naša razmišljanja o ovim pitanjima na manje ili više vešto domišljanje o onome što je moglo biti, na veštije ili manje vešte kon-

strukcije. A odatle do prave i potpune rekonstrukcije predmigracione slike pomenutih oblasti - puteve na mnogim tačkama tek treba krčiti.

BILJEŠKE

¹ O tim seobama govorio sam iscrpnije u svojoj knjizi *Govor Banije i Korđuna* (Novi Sad - Zagreb, 1978), a dosta podataka o poreklu stanovništva na prostorima zapadne Bosne pregledno donosi i Milorad Dešić u knjizi *Zapadnobosanski ijekavski govori* (Srpski dijalektološki zbornik XXI, Beograd, 1976).

² Bibliografija radova o našim severozapadnim ijekavskim govorima prilično je skromna, njen pregled u delu koji se tiče Bosne i Hercegovine dat je najpotpunije u *Bosanskohercegovačkom dijalektološkom zborniku I* (Sarajevo, 1975), a spisku radova o ijekavskim govorima u Hrvatskoj koje navodim u svojoj već pomenutoj knjizi, ovde bih mogao dodati sledeće: Gordana Staneković, *Neke osobine glasovnog sistema u govoru sela Velike Barne u opštini Grubišno Polje*. - Prilozi proučavanju jezika, knj. 13-14, Novi Sad, 1977-1978, 81-91; Stjepan Sekereš, *Govor Požeške kotline*. - Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. XIX/1, Novi Sad, 1976, 173-248 (ijekavskim govorima posvećena su samo nekoliko kraća odeljka); Živko Bjelanović, *Imena stanovnika mjesta Bukovice*. Split, 1978 (nekoliko sumarnih napomena na str. 22-26); i s t i, *Novoštokavski govori sjeverne Dalmacije i čakavski supstrat*. - Radovi Pedagoške akademije, Split, knj. 2, 1977, 47-56 (samo o problemu dativa, lokativa i instrumentala množine).

³ Muslimansko stanovništvo u zapadnim delovima Bosanske krajine izuzetno je kompaktno u opštinama Cazin (96,5%) i Velika Kladaša (89%), znatno manje u Bihaću i Bosanskoj Krupi (nešto preko 60%), oko Bosanskog Novog ima ga manje od 30%, a oko Bosanskog Petrovca i Bosanske Dubice to je stanovništvo znatno ređe i kreće se između 16-18%. Procenat katoličkog stanovništva u tim sredinama uglavnom je zanemarljivo nizak i kreće se od 1-2%, osim u Bihaću - gde iznosi nešto manje od 12%. Ako se kaže da 'razlika u procentima', koja se ovde pojavljuje, otpada na pravoslavno stanovništvo, pokazalo se da je muslimanski živalj relativno kompaktno uglavnom samo u Cazinskoj krajini, tj. u onoj zoni koja je tokom tri veka najdramatičnije menjala svoju etničku strukturu, a poslednji put - početkom prošlog veka, iseljavanjem muslimanskih masa iz Srbije posle I i II srpskog ustanka. Dodamo li tome i činjenicu da je etnička i govorna slika zapadnih oblasti Bosanske krajine znatno izmenjena i naseljavanjem muslimanskog živilja iz Slavonije posle velikog rata 1683-1699, postaća nam jasnija i raznorodnost govornih osobina u 'ikavskočakavskim' zonama Bosne u celini, kao i odsustvo njihovog dubljeg istorijskog kontinuiteta i njihove teritorijalne celovitosti.

⁴ Up. Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad, 1955, 136-137.

⁵ Dalibor Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočno-bosanskog) dijalekta*. - Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb, knj. 2, 1966, 119-208 (posebno 122 i dalje).

⁶ Dragoljub Petrović, *O govoru Zmijanja*. Novi Sad, 1973, 171-172.

⁷ *Istorija naroda Jugoslavije*, knj. II, Beograd, 1960, 793.